

РЕЦЕНЗІЇ, ОГЛЯДИ

УДК 94(=161.2:438)“1920/1939”

Руслана ДАВИДЮК

*доктор історичних наук, професор,
професор кафедри історії України*

Рівненського державного гуманітарного університету

ORCID.org/0000-0003-0485-5121

davrus63@gmail.com

DOI: 10.33402/up.2018-11-175-180

ПАМ'ЯТЬ ПРО УКРАЇНСЬКИХ ЕМІГРАНТІВ У ПОЛЬЩІ

Рец.: Колянчук О. За нашу і вашу свободу. Учасники українських визвольних змагань 1917–1921 рр.: Місця пам'яті в Польщі. Довідник / за ред. С. Золотаря. Дрогобич: Вид-во «Коло», 2018. 287 с.

У сучасному світі проблеми історичної пам'яті широко артикулюються в суспільному дискурсі. Народи опиняються перед потребою подолання колоніальної історичної спадщини, створення нової системи цінностей. Дослідники виділяють кілька рівнів історичної пам'яті: національний, локальний, особистісний. Однак всі вони пов'язані з людиною, з її життям, місцем у суспільстві. У цьому плані важливим, інформативним і потрібним є довідник авторства заступника директора Південно-Східного наукового інституту в Перемишлі Олександра Колянчука «За нашу і вашу свободу. Учасники українських визвольних змагань 1917–1921 рр.: Місця пам'яті в Польщі».

Книга О. Колянчука є своєрідним вшануванням пам'яті похованих на території Польщі українців, адже він надзвичайно багато зробив для віднайдення і збереження цих місць. За підготовкою довідника стоїть багаторічна невтомна пошукова й дослідницька робота автора. У 1995 р. він спільно із львівськими вченими Миколою Литвином і Кімом Науменком підготували біографи генералів та адміралів українських військових формацій першої половини ХХ ст.¹ Праця була присвячена 80-річчю Української революції і містила інформацію про більш ніж 450 генералів та адміралів першої половини ХХ ст. У книзі представлено українську військову еліту часів УНР, ЗУНР, Гетьманату.

О. Колянчук у 90-х роках одним із перших почав досліджувати історію української військової еміграції у міжвоєнній Польщі. Він звернув увагу на обставини її появи, структуру, інтернування у таборах, ідейно-політичну, військово-фахову,

¹ Колянчук О., Литвин М., Науменко К. Генералітет українських визвольних змагань. Біографи генералів та адміралів українських військових формацій першої половини ХХ століття. Львів, 1995. 285 с.

культурно-освітню діяльність колишніх українських вояків². Доробок праць О. Колянчука і його громадська робота надзвичайно великі³. Низка досліджень присвячена проблемам збереження історичної пам'яті, як-то: «Internowani żołnierze armii UNR w Kaliszu 1920–1939»⁴, «Nekropolie i groby uczestników ukraińskich walk niepodległościowych w latach 1917–1921»⁵, «Увічнення нескорених»⁶, «Generałowie Ukraińscy w Polsce»⁷ (2009) та ін. Ці праці містять багатий матеріал про долю та місця поховання українців, увічнення їхньої пам'яті.

Розширений варіант біографій 165 українських політичних емігрантів у науковому, культурному, суспільному і господарському житті Другої Речі Посполитої авторства О. Колянчука побачив світ у 2017 р. за редакції Станіслава Стемпня, директора Південно-Східного наукового інституту в Перемишлі⁸. У 2018 р. вийшло друге видання цієї книги⁹.

Рецензований довідник «За нашу і вашу свободу. Учасники українських визвольних змагань 1917–1921 рр.: Місця пам'яті в Польщі» містить аналітичні нариси автора «Слідами пам'яті українських емігрантів у Польщі» та «На землі союзника», присвячені причинам появи і діяльності української політичної, військової, наукової еміграції. Інформацію про місця пам'яті у Польщі учасників визвольних змагань у книзі подано за 15-ма воєводствами, а також повітами, містами, селищами та місцевостями. Показчик населених пунктів налічує більше 270 найменувань.

Явище міжвоєнної української еміграції у Польщі стало наслідком поразки Української національно-демократичної революції 1917–1921 рр., учасники якої, захищаючи свою свободу і життя, не прийнявши більшовицької влади, вимушено залишили батьківщину. Еміграція йшла на захід і через об'єктивні та суб'єктивні обставини значна її хвиля спрямовувалась до Польщі. Основною причиною було те, що цю державу вважали союзником з огляду на Варшавську угоду 1920 р. До цього додався географічний чинник, адже на початках емігранти сподівалися на швидке повернення, тому обирали територіально ближчу країну, а також спорідненість культури, мови тощо.

² Колянчук О. Українська військова еміграція у Польщі (1920–1939). Львів, 2000. 278 с.

³ Детальніше див.: Литвин М. Історик українських визвольних змагань першої половини ХХ століття: Олександрові Колянчуку – 80. *Україна-Польща: історична спадщина і суспільна свідомість* / відп. ред. М. Литвин. Львів, 2012. Вип. 5: Ювілейний збірник на пошану Олександра Колянчука. С. 5–12.

⁴ Kolańczuk A. Internowani żołnierze armii UNR w Kaliszu 1920–1939. Kalisz; Przemyśl; Lwów, 1995.

⁵ Kolańczuk A. Nekropolie i groby uczestników ukraińskich walk niepodległościowych w latach 1917–1921. Przemyśl, 2003. 328 s.

⁶ Колянчук О. Увічнення нескорених. Українські військові меморіали 20–30-х років ХХ ст. у Польщі. Львів, 2003. 244 с.

⁷ Kolańczuk A. Generałowie Ukraińscy w Polsce. Słownik biograficzny. Przemyśl, 2009. 283 s.

⁸ Kolańczuk A. Ukraińscy emigranci polityczni w życiu naukowym, kulturalnym, społecznym i gospodarczym II RP. Przemyśl, 2017. 391 s.

⁹ Ibidem. Przemyśl, 2019. 393 s.

Українська еміграційна колонія в Другій Речі Посполитій почала гуртуватися з 1919 р., значно збільшившись після переходу за Збруч у 1920 р. армії та урядових інституцій Української Народної Республіки (УНР). Українську політичну еміграцію поділяють на дві основні групи. До першої належали військові, до другої – цивільні представники еміграції: колишні урядовці, співробітники державних, громадських установ періоду УНР та Української Держави – Гетьманату. Серед емігрантів було чимало людей різних професій: викладачі університетів, гімназій, семінарій; адвокати, артисти, інженери, селяни, робітники тощо. Багато хто прибував з родинами, жінками і дітьми різного віку – немовлятами, дошкільнятами і школярами.

На початках більшість емігрантів зосереджувалась навколо офіційного центру в Тарнові (тут був уряд УНР, парламент – Рада Республіки), отримуючи засоби для існування частково з урядових джерел, частково від благодійних організацій. Військові армії УНР упродовж кількох років перебували у спеціальних таборах на становищі інтернованих. О. Колянчук фіксує, що за Збруч перейшло близько 27 тисяч вояків, яких роззброїли та інтернували в таборах у Пикуличах поблизу Перемишля, Ланцуті, Вадовіцах, Домб'є біля Кракова, Страдомі біля Ченстохови, Каліші, Александруві-Куявському, Пйотркуві-Трибунальському, Стшалкові, Здунській Волі¹⁰. Зазначимо, що кількісний вимір української еміграції у Другій Речі Посполитій залишається відкритим дискусійним питанням, вчені оперують цифрами 30 – понад 40 тисяч людей.

Незважаючи на побутові, матеріальні складнощі, у таборах була налагоджена культурно-освітня робота, спрямована на національно-патріотичне виховання, діяли освітні заклади, літературно-мистецькі товариства, видавництва, театральні колективи, хори.

Кульмінацією культурно-освітньої роботи стало заснування у червні 1921 р. в таборі Ланцута Українського народного університету, ректором якого було обрано професора Василя Біднова. Емігранти зробили вагомий внесок у культурне, театральне, освітнє, наукове, господарське життя. У 1925 р. при Варшавському університеті створено Студіум православної теології, Український науковий інститут, здійснено багатотомне видання творів Шевченка. Іван Огієнко, Олександр Лотоцький, Іван Шовгенів, Іван Феценко-Чопівський, Євген Маланюк і десятки інших залишили свій слід в українській культурі, освіті, науці. Серед них генерали Марко Безручко, Всеволод Змієнко, Володимир Сальський, Микола Юнаків, Андрій Вовк, Володимир Савченко-Більський та інші.

Після закриття у 1924 р. системи таборів у Каліші збереглася «Українська Станиця», завданням якої було надання харчування, матеріальної допомоги найбільш нужденним українським емігрантам, насамперед інвалідам. У Каліші постало літературно-мистецьке товариство «Веселка», яке гуртувало письменників, художників, виник пресовий орган з ідентичною назвою. Військові утворили Українське військово-історичне товариство, яке налічувало до 180 членів¹¹. Українське

¹⁰ Колянчук О. За нашу і вашу свободу. Учасники українських визвольних змагань 1917–1921 рр. Місця пам'яті в Польщі: довідник / за ред. С. Золотаря. Дрогобич: Коло, 2018. С. 14.

¹¹ Колянчук О. За нашу і вашу свободу... С. 27.

жіноцтво об'єднувалося у Союзі українок-емігранток, структури якого діяли в багатьох осередках. Емігранти створювали галузеві організації юристів, економістів, художників, студентів тощо.

Важкі умови життя і праці, колишні поранення призводили до ранніх смертей емігрантів. Справою честі було впорядкування могил загиблих побратимів, вшанування їхньої пам'яті. У міжвоєнний період збирали кошти на встановлення надгробків, впорядкування спільних могил загиблих у роки революції українських вояків. Допомога в організації поховання була необхідною, адже багато з померлих, залишивши родини у Великій Україні, жили самотньо. Зазвичай ці клопоти брали на себе осередки Українського центрального комітету (УЦК), які виникали на всій території Польщі з метою консолідації емігрантів.

Постає питання: як і де збереглися могили тих, хто боровся в роки революції за українську незалежність. Питання складне і, на жаль, болюче. Пам'ять про учасників революції, міжвоєнних політичних емігрантів намагалися затерти, їхні імена забути, очорнити. У радянський час слово «петлюрівець» було синонімом «ворог народу», тож більшість могил в Україні втрачена. Зокрема, на території Західної Волині, яка перебувала в міжвоєнний період у складі Польщі, збереглися лише поодинокі поховання, як, для прикладу, могила Бориса Магеровського у Здолбунові, Костянтина Вротновського-Сивошапки, Василя Тютюнника в Рівному, Олекси Алмазова в Луцьку. Вся ж територія міжвоєнної Польщі була всіяна могилами українських патріотів.

У довіднику є багата інформація про життя, діяльність та місця поховання учасників перших українських визвольних змагань на території сучасної Польщі. Довідки складено на основі архівних документів Варшави, Львова, Каліша, Бібліотеки ім. С. Петлюри в Парижі, преси української політичної й військової еміграції, мемуарів та низки публікацій, серед яких інформація від нащадків українських визвольних змагань¹².

На сторінках довідника знаходимо, що могила графа Михайла Тишкевича, члена НТШ, представника УНР у Ватикані, голови УНР на Мирній конференції в Парижі, члена Головної ради УЦК у Варшаві знаходиться на цвинтарі м. Жидово Гнезненського повіту Великопольського воєводства¹³. Значна частина українських вояків була похована на трьох каліських цвинтарях, але з часом вони руйнувалися, зникали. Так, після зменшення території найстарішого з них, православного цвинтаря, внаслідок адміністративного рішення управи міста у 1957 р. кількість могил українців скоротилася вдвічі. Після вандалських знищень до 1982 р. збереглася лише одна з одинадцяти могил похованих там українських генералів (Сергія Дядюші). Автор називає прізвища військових, могили яких сьогодні втрачено¹⁴. Важливо, що О. Колянчук описує сучасний стан цвинтаря у Щипйорно (район Каліша), частина якого була реставрована і впорядкована.

¹² Колянчук О. За нашу і вашу свободу... С. 49–50.

¹³ Там само. С. 59–60.

¹⁴ Там само. С. 63.

Дізнаємося, що у 1919 р. в Тухолі Куявсько-Поморського воєводства був табір для полонених вояків Української галицької армії, Червоної української галицької армії, а також вояків Армії УНР, багато з яких знайшли свій спочинок на цвинтарі. У довіднику є й фото цвинтаря в Тухолі¹⁵.

У книзі вміщено матеріал про навчання, перебування українських діячів у різних населених пунктах Польщі. Наприклад, у класичній гімназії м. Біла-Підляська вчився товариш генерального секретаря внутрішніх справ УНР Олександр Карпінський, який народився у м. Суwalkі Підляського воєводства¹⁶. Зауважимо, що після революції він оселився в Рівному, у 1922 р. був обраний сенатором від Блоку національних меншин, очолював Український сеймовий клуб, був головою Рівненської «Просвіти»¹⁷. Помер О. Карпінський 1929 р. в Рівному, де і був похований. Могила його, на жаль, втрачена.

За інших обставин знищено могилу на цвинтарі в м. Грубешів уродженця Поділля, повстанського отамана Орла, полковника армії УНР Якова Гальчевського (Войнаровського), який у 20-х роках жив на Волині, очолював контрольно-розвідувальний пункт УНР в Корці, з 1930 р. перебував на службі у Війську Польському. Брав участь у німецько-польській війні, потрапив у нацистський полон, звідки був звільнений за клопотанням уряду УНР в екзилі. Організатор Грубешівської української самооборони. У с. Пересоловичі 22 березня 1943 р. Гальчевський загинув під час нападу відділу Армії Крайової (АК). Його поховали зусиллями української громади, але згодом поховання було знищено¹⁸.

На православному цвинтарі м. Любліна у міжвоєнний час було поховано багато емігрантів, які жили в цьому місті. Після Другої світової війни поховання з політичних причин не доглядали. Лише наприкінці 90-х років стараннями доктора Григорія Купріяновича ділянку з могилами впорядкували і звели пам'ятник, урочисто відкритий у 2001 р. На жаль, у 2018 р. проти Г. Купріянович розпочали переслідування за виступ під час вшанування пам'яті українців, загиблих від рук боївок Батальйонів хлопських та АК у с. Сагринь. На підтримку історика висловилося багато українських та деякі польські громадські діячі.

На цвинтарі у м. Холм вціліла могила члена Української Центральної Ради, голови уряду УНР в екзилі Пилипа Пилипчука, який з 1925 р. жив у Луцьку, працював інженером у магістраті, очолював у воєводському центрі Товариство ім. Лесі Українки, «Рідну хату», був одним із організаторів Волинського Українського об'єднання. Збереглися також поховання братів Антона і Павла Васильчуків, громадських діячів і послів до польського сейму та ін.¹⁹

Надзвичайно інформативний матеріал про українську спільноту і поховання її представників у Варшаві, Кракові, Ланцуті, Перемишлі, Пикуличах і ін. уви-

¹⁵ Колянчук О. За нашу і вашу свободу... С. 87.

¹⁶ Там само. С. 97, 239.

¹⁷ Давидюк Р. Українська політична еміграція в Польщі: склад, структура, громадсько-політичні практики на території Волинського воєводства: монографія. Львів; Рівне: Дятлик М., 2016. 704 с.

¹⁸ Колянчук О. За нашу і вашу свободу... С. 109.

¹⁹ Там само. С. 124–126.

разнюють фотографії та додатки. Важливо, що книга видана українською мовою, тому є ближчою для українських читачів, вчителів, студентів, краєзнавців.

Праця Олександра Колянчука повертає імена українців, що не з власної волі жили на чужині, але віддали всі свої вміння, здоров'я, а часто і життя за національну ідею, долучилися до розбудови Польської держави, яка стала для них на певний час другим домом. Автор зібрав і проаналізував у рецензованому довіднику місця пам'яті українців на території сучасної Польщі, систематизував їх за повітами й населеними пунктами. Те, що Суwalkи, Вадовиці, Щипйорно-Каліш, Ланцут, Воля у центрі Варшави пов'язані в суспільній думці з українськими військовими могилами, меморіалами Армії УНР – це його першорядна заслуга, як і сотні повернутих імен українських патріотів, учасників боротьби за незалежність.

REFERENCES

Davydiuk, R. (2016). *Ukrainska politychna emihratsiia v Polshchi: sklad, struktura, hromadsko-politychni praktyky na terytorii Volynskoho voievodstva: monohrafiia*. Lviv; Rivne: Diatlyk M. [in Ukrainian].

Kolańczuk, A. (1995). *Internowani żołnierze armii UNR w Kaliszu 1920–1939*. Kalisz; Przemyśl; Lwów [in Poland].

Kolańczuk, A. (2003). *Nekropolie i groby uczestników ukraińskich walk niepodległościowych w latach 1917–1921*. Przemyśl [in Poland].

Kolańczuk, A. (2009). *Generałowie Ukraińscy w Polsce. Słownik biograficzny*. Przemyśl [in Poland].

Kolańczuk, A. (2017). *Ukraińscy emigranci polityczni w życiu naukowym, kulturalnym, społecznym i gospodarczym II RP*. Przemyśl [in Poland].

Kolańczuk, A. (2019). *Ukraińscy emigranci polityczni w życiu naukowym, kulturalnym, społecznym i gospodarczym II RP. Wyd. II*. Przemyśl [in Poland].

Kolianchuk, O. (2000). *Ukrainska viiskova emihratsiia u Polshchi (1920–1939)*. Lviv: In-t ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy [in Ukrainian].

Kolianchuk, O. (2003). *Uvichnennia neskorenykh. Ukrainski viiskovi memorialy 20–30-kh rokiv KhKh st. u Polshchi*. Lviv: Instytut ukrainoznavstva imeni I. Krypiakevycha NAN Ukrainy [in Ukrainian].

Kolianchuk, O. (2018). *Za nashu i vashu svobodu. Uchasnyky ukrainskykh vyzvolnykh zmahan 1917–1921 rr. : Mistsia pamiaty v Polshchi. Dovidnyk*. za red. Stepana Zolotaria. Drohobych: Vyd-vo «Kolo» [in Ukrainian].

Kolianchuk, O., Lytvyn, M., Naumenko, K. (1995). *Heneralitet ukrainskykh vyzvolnykh zmahan. Biohramy heneraliv ta admiraliv ukrainskykh viiskovykh formatsii pershoi polovyny KhKh stolittia*. Lviv: In-t ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy [in Ukrainian].

Lytvyn, M. (2012). *Istoryk ukrainskykh vyzvolnykh zmahan pershoi polovyny KhKh stolittia: Oleksandrovi Kolianchuku – 80. Ukraina–Polshcha: istorychna spadshchyna i suspilna svidomist*. Lviv. Vyp. 5: Yuvileinyi zbirnyk na poshanu Oleksandra Kolianchuka. (pp. 5–12) [in Ukrainian].